

Konrad KALACIŃSKI, Wiesław PLUCIŃSKI
Słuchacze Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej
im. Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego – Koszalin

BAONY CELNE MINISTERSTWA SKARBU I STRAŻ CELNA

W pierwszych miesiącach istnienia odrodzonego państwa polskiego, ze względu na brak jednoznacznego określenia jego zasięgu terytorialnego, sytuacja na poszczególnych rubieżach nie sprzyjała ochronie granicy na warunkach pokojowych.

Na kresach zachodnich obszarów, które znalazły się we władaniu polskim trwały nieustanne utarczki zbrojne z niemieckimi oddziałami Grenzschutzu. Kraj był wyniszczony wojną, ograbiony z żywności przez walczące wojska, a w dodatku ogołocony z jej resztek przez spekulantów przybywających do Polski z terenów Niemiec. Hojnie płacili oni za produkty żywnościowe bezwartościową walutą, pogłębiając istniejące i tak trudności gospodarcze¹. Ponadto na przełomie 1918 – 1919 roku przez obszar Polski wracała do swych krajów wielonarodowa masa żołnierzy niemieckich i monarchii austro – węgierskiej, dotychczas okupujących zachodnie tereny Rosji. Powracali oni w większości całymi jednostkami i często zmuszali oni władze polskie do interwencji przy pomocy wojska, w celu wymuszenia na nich respektowania suwerennych praw dla Polski². W tych warunkach ochrona granic znalazła się w gestii oddziałów i władz wojskowych. Zadania wynikające z ówczesnej specyfiki ochrony granicy RP wymagały niezwłocznego utworzenia specjalistycznych oddziałów wojskowych, przeznaczonych do obrony granic, jak również do zwalczania nielegalnego wywozu towarów i kontroli ruchu osobowego.

W całym tym zawirowaniu zaczęły się zarysowywać dwa różniące się od siebie systemy: pierwszy – dla granicy zachodniej, południowej i północno – zachodniej (Prusy Wschodnie, Rumunia, Niemcy, Czechosłowacja); drugi – dla granicy wschodniej z Rosją Sowiecką, który potem rozciągnięto także na granicę z Litwą i Łotwą. W tym właśnie celu powstały formacje Strzelców Granicznych w 1919 roku, następnie przemianowane na Bataliony Wartownicze w 1920 roku. Następnie, na podstawie uchwały Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1921 roku Bataliony Wartownicze przemianowano na Baony Celne podległe Ministerstwu Skarbu,

¹ H. M. Kula, *Polska Straż Graniczna w latach 1928 - 1939*, Warszawa 1994r., s.19.

² L. Berecki, *Pamiętnik Generała Broni*, Katowice 1959 r., s. 129, 133, 142, 161.

które przejęło odpowiedzialność za ochronę południowej, zachodniej i północnej granicy państwa. Przy Ministerstwie Skarbu powołano Komendę Główną Batalionów Celnych z siedzibą w Warszawie. Pierwszym komendantem został pułkownik Bronisław Znaniewski. Był to organ wykonawczy i kontrolny ministra skarbu, stanowił źródło projektów, rozporządzeń i rozkazów w sprawach organizacyjnych i operacyjnych służb granicznych. W połowie 1921 roku nastąpiła zmiana na stanowisku Komendanta Głównego – funkcję tą przejął generał Mieczysław Linda.

W kwietniu 1921 roku na granicach zachodniej i południowej było 21 batalionów – w skład każdego z nich wchodziło 614 żołnierzy, w tym 14 oficerów. Łącznie było to 12 894 żołnierzy, w tym na granicy zachodniej około 8 000, a na południowej około 4 000.

W lutym 1922 roku powołano do życia Brygady Celne będące pośrednimi organami między batalionami granicznymi a Komendą Główną Batalionów Celnych. Dla 24 batalionów utworzono 6 brygad z siedzibami w:

- Dokszycach,
- Klecku,
- Rokitnie,
- Kamionkach,
- Stryju³.

Żołnierze Batalionów Celnych nosili umundurowanie obowiązujące w Wojsku Polskim, a na zewnętrznej stronie lewego rękawa naszywki rozpoznawcze z jasnozielonego sukna w kształcie prostokąta. Bataliony były pierwszą formacją graniczną o jednoznacznie sprecyzowanych celach, wyposażoną w dostatecznie jasne kompetencje. Podległość Ministerstwu Skarbu i ich tymczasowy charakter wpłynęły na zawężenie zakresu tego organu wyłącznie do służby kordonowej na linii granicznej. Bataliony Celne ochraniały też granicę wschodnią państwa, lecz było to najtrudniejsze i najcięższe zadanie zważywszy na dużą liczbę przestępstw i przekroczeń. Na tym odcinku bataliony były podporządkowane ministrowi spraw wewnętrznych.

W 1922 roku rolę ochrony granicy wschodniej i północno – wschodniej powierzono Policji Granicznej, która zastąpiła Bataliony Cel-

³ H. Dominiczak, *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966 - 1966*, Warszawa 1997r., s. 244 - 245.

ne – były bardzo fatalnie wyposażone i co za tym idzie nie spełniały w pełni swoich obowiązków polegających na ochronie granicy.

Jeszcze przed utworzeniem Policji Granicznej Rada Ministrów uchwałą z 10 marca 1920 roku zaleciła ministrowi skarbu rozpoczęcie przygotowań do tworzenia Straży Celnej. Ministerstwo Skarbu niezwłocznie przystąpiło do czynności przygotowawczych związanych z powstaniem Straży, jednak trwające działania wojenne na wschodzie zahamowały ten proces⁴. Z chwilą ustania walk natychmiast przystąpiono do ich kontynuacji. Czynnikiem przyspieszającym okazał się dekret Rady Ministrów z 9 grudnia 1920 roku w sprawie demobilizacji wojska, wychodzący naprzeciw wnioskowi ministra spraw wojskowych w sprawie wycofania w głąb kraju oddziałów wojskowych zaangażowanych w ochronę granic państwowych⁵. Począwszy od jesieni 1921 roku przystąpiono do sukcesywnego przejmowania odcinków granicy luzując Bataliony Celne. Proces ten trwał aż do połowy 1922 roku. Tworzenie Straży Celnej trwało do końca 1922 roku, a szkolenie funkcjonariuszy odbywało się w dwóch szkołach: w Wieluniu nad Notecią i w Zambrowie. Straż Celna powołała też do życia Centralną Szkołę Straży Celnej w Górze Kalwarii.

Naczelnym Inspektorem Straży Celnej został starszy inspektor w Dyrekcji Ceł w Warszawie, gen. dyw. January Cichowicz. Organizacja Straży Celnej była następująca:

- Dyrekcja Ceł w Warszawie, trzy Inspektoraty Straży Celnej, 35 wyższych i 835 niższych funkcjonariuszy;
- Dyrekcja Ceł w Wilnie, Inspektorat Straży Celnej, 12 wyższych i 252 niższych funkcjonariuszy;
- Dyrekcja Ceł w Poznaniu, trzy Inspektoraty Straży Celnej, 86 wyższych i 2 683 niższych funkcjonariuszy;
- Dyrekcja Ceł w Mysłowicach, trzy Inspektoraty Straży Celnej, 37 wyższych i 1 045 niższych funkcjonariuszy;
- Dyrekcja Ceł we Lwowie, osiem Inspektoratów Straży Celnej 70 wyższych i 1 914 niższych funkcjonariuszy.

Ogółem w 1925 roku Straż Celna liczyła 24 inspektoraty i ponad 140 komisariatów z obsadą 6 967 ludzi⁶.

⁴ *Polska Straż Graniczna...*, s. 21.

⁵ Tamże, s.22.

⁶ *Polska Straż Graniczna...*, s. 30 - 31.

W Warszawie utworzono Naczelny Inspektorat Straży Celnej podległy dyrektorowi Departamentu Ceł, w terenie powstały inspektoraty, komisariaty i placówki graniczne, na których czele stali kierownicy. Funkcjonariusze Straży Celnej wykonywali swe funkcje wzdłuż linii granicznej oraz w pasie szerokości obszarów powiatów przygranicznych.

Do ich zadań należało:

- nadzorowanie granicznego ruchu towarowego i osobowego poza urzędami celnymi,
- śledzenie i ujawnianie przemytnictwa,
- ściganie czynów karanych prawem,
- wykonywanie innych czynności w zakresie administracji skarbowej zleconych przez władze przełożone.

Ochrona granicy państwowej oraz wyposażenie, warunki mieszkalne, uzbrojenie tej formacji były bardzo złe – wręcz fatalne. Miało to znaczący wpływ na realizację zadań zleconych i ich wykonanie w zakresie ochrony granicy RP. Najlepiej tę sytuację scharakteryzuje fragment korespondencji poinspekcyjnej Inspektora Armii gen. broni Stanisława Szeptyckiego do szefa Sztabu Głównego: *„Policja Państwowa i Straż Celna znajdują się w prymitywnych warunkach budowlanych, Niemcy budują murowane strażnice z dostosowaniem do celów obronnych, Straż Celna bez aparatów telefonicznych i linii telefonicznych do służbowego użytku”⁷.*

Bezcenną, obiektywną ilustrację Straży Celnej przedstawia treść studium, którego wnioski posłużyły jako podstawa dla opracowania ustawy o Straży Granicznej. W dokumencie tym czytamy: *„Wobec braku osobnej pragmatyki służbowej prawa i obowiązki funkcjonariuszy Straży Celnej były wspólne przepisom obowiązującym o ogół funkcjonariuszy państwowych (Ustawa o Państwowej Służbie Cywilnej). Przypisy te, ze względu na szczególne cele i wojskowy tryb służby w Straży, nie odpowiadały jej potrzebom i zadaniom. Najpilniejsze problemy, jak np. przepisy dyscyplinarne starano się uregulować okólnikami i re-skryptami Ministerstwa Skarbu, które jednak, będąc bardzo często w sprzeczności z ustawą o Państwowej Służbie Cywilnej, nie posiadały mocy prawnej. Toteż w praktyce orzeczenia władz, o ile odwoływano się od nich do wyższej instancji – musiały być z reguły obalane, co pomniejszało autorytet przełożonych i utrudniało utrzymanie odpowiedniej dys-*

⁷ Tamże, s. 31.

cypliny. Inne przepisy jak Ustawa Karno – Skarbowa oraz przepisy o przyznawaniu nagród za wykryte przestępstwa celne, nie uwzględniały interesów Straży i zamiast przewidywanych korzyści – przyczyniały się często do demoralizacji. Uprawnienia Straży Celnej, podobnie jak jej obowiązki w zakresie ochrony granicy w sensie politycznym i administracyjnym, nie były sprecyzowane. Jedynie w drodze praktyki wytworzył się pewien tryb współdziałania Straży Celnej z władzami administracyjnymi czy Policją Państwową⁸.

Wszystkie te czynniki, w powiązaniu ze złym wykształceniem, małym wynagrodzeniem za wykonywaną pracę oraz dużym rozproszeniem jednostek w ponad 750 placówkach oraz szczupłym stanem liczebnym funkcjonariuszy, nie pozwalały na prawidłowe wykonywanie służby, która często opierała się na patrołowaniu lub pilnowaniu wzdłuż linii granicznej, bez jakichkolwiek szans na przeciwdziałanie przestępczości. Zważywszy na inne niezbędne potrzeby Straży, jak konieczność połączeń telefonicznych, których było brak, zatrzymywanie osób nielegalnie przekraczających granicę, było często dziełem przypadku lub dużego szczęścia.

O niedostatecznej skuteczności walki z przestępczością na granicy ochranianej przez Straż Celną podległą ministrowi skarbu świadczą uzyskiwane wyniki. W październiku 1925 roku zatrzymano zaledwie 1181 osób za przestępstwa graniczne i celne⁹, gdy tymczasem natężenie przestępczości było znacznie większe. Strażą Celną do końca maja 1927 roku kierował gen. dywizji January Cichowicz, a w czerwcu zastąpił go płk Stefan Paślawski. W Straży Celnnej próbowano też przeprowadzić pewne zmiany w organizacji, ale nie uchroniło to jej od rozwiązania, które nastąpiło 22 marca 1928 roku. Na mocy rozporządzenia Prezydenta RP, Straż Celną została zastąpiona przez Straż Graniczną. Straż Graniczna była zorganizowana na wzór wojskowy, a pierwszym komendantem został płk Jur – Gorzechowski, były legionista. Utworzono pięć Inspektoratów Okręgowych:

1. *Mazowiecki*, siedziba Ciechanów, kierownik mjr Karol Kruk;
2. *Pomorski*, siedziba w Czersku, kierownik mjr Józef Jończyk;
3. *Wielkopolski*, siedziba w Poznaniu, kierownik mjr Wacław Spiczyński;
4. *Śląski*, siedziba w Katowicach, kierownik mjr Wacław Budrewicz;
5. *Małopolski*, siedziba w Sanoku, kierownik mjr Marian Jedwiński.

Organ dowodzenia:

⁸ Tamże, s. 31 – 32.

⁹ Tamże, s. 34.

- Komenda Straży Celnej – Naczelny Inspektor – płk Stefan Paślawski;
- Szef Sztabu – rtm. Stanisław Rogulski;
- Adiutant Naczelnego Inspektora – podkomisarz Kazimierz Gut;
- Szef Oddziału Informacyjnego – st. komisarz Stanisław Sielski;
- Szef Oddziału Administracyjno – Budżetowego – referendarz Stanisław Hetmanek;
- Intendent – komisarz Stanisław Madeyski.

Mimo tych wszystkich niesprzyjających okoliczności, krytyczna ocena stanu organizacji i stosunków panujących w Straży Celnej i w Batalionach Celnych nie może jednak przesłonić ich znaczącego wkładu w ochronę granic państwa w okresie od 1920 do 1928 roku. Dały one podłoże i wyznaczyły kierunki w jakich należało podążać, aby utworzyć w pełni zawodową, wyszkoloną i dobrze wyposażoną formację, która mogła ochronić granice RP.

Bibliografia

Berecki L., *Pamiętnik Generała Broni*, Katowice 1959.

Dominiczak H., *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966 - 1966*, Warszawa 1997.

Kula H. M., *Polska Straż Graniczna w latach 1928 - 1939*, Warszawa 1994.

Kalaciński Konrad, Pluciński Wiesław, *Baony Celne Ministerstwa Skarbu i Straż Celna*, Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia nr 2/08, Koszalin 2008.